

Прус Л. В.,
аспірант кафедри германської філології
Київського університету імені Бориса Грінченка

КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ В АКТАХ ОБІЦЯНОК УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ ПОЛІТИКІВ

Анотація. У статті розглянуто експліцитні промісивні мовленнєві акти у політичному дискурсі. Класифіковано промісивні висловлення за семантичним відтінком промісиву. Здійснено комплексний аналіз комунікативних девіацій в актах обіцянок українських і російських політиків.

Ключові слова: комунікативна девіація, промісив, акт обіцянки, акт гарантії, акт запевнення, акт клятви, адресант, адресат, політичний дискурс.

Постановка проблеми. Особливістю політичного дискурсу є наявність суперечки двох сторін, а також наявність адресата-спостерігача. Під впливом фактора «наявність конкурентних сторін» мовець змушений обрати такий план оптимальної реалізації мовних намірів, у результаті застосування якого можна максимально зменшити значимість статусу співрозмовника, тобто розгорнути позиції свого політичного супротивника, й максимально збільшити значимість свого статусу, тобто підвищити свій статус [6, с. 292–302]. Наявність же адресата-спостерігача визначає можливість «гри на глядача», яким є потенційний виборець. Політик-адресант прагне зробити процес спілкування більш видовищним, викликати емоційні відгуки й тим самим заволодіти адресата-спостерігача, що сприймає «політичні події як якесь дійство, що розігрується для нього» [7, с. 23], у процес гри, зробити його співучасником. Саме тому політики використовують промісивні мовленнєві акти, завдяки яким завоюють прихильність слухачів, якнайкраще презентують себе, намагаються спрогнозувати реакцію адресата і здійснити вплив на нього. Але невміння користуватися лінгвальними засобами залежно від умов, мети і змісту спілкування призводить до виникнення комунікативних девіацій, внаслідок чого відбувається повне або часткове непорозуміння висловлення, тобто нереалізація комунікативного наміру мовця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській та зарубіжній лінгвістиці окремі питання, пов'язані з комунікативною взаємодією політиків, умовами спілкування, комунікативними стратегіями і тактиками в політичному дискурсі, досліджували такі мовознавці, як Ф. Бацевич, О. Іссерс, Г. Почепцов, Л. Славова, Т. Янко, О. Яшенкова, мовні і мовленнєві особливості промісивів, їхній функціональний потенціал та компоненти промісивного мовленнєвого акту – Д. Вандервекен, О. Гашева, А. Дедухо, О. Єрофєєва, Г. Почепцов, Дж. Сьорль та інші науковці. Але, незважаючи на популярність актів зобов'язань у політичному дискурсі, а отже, й актуальність їх дослідження, досі в мовознавстві немає ґрунтового аналізу комунікативних девіацій у промісивних актах політиків.

Метою статті є виявлення і аналіз комунікативних девіацій в актах обіцянок українських і російських політиків.

Виклад основного матеріалу. Політична комунікація – це мовленнєва діяльність, орієнтована на пропаганду певних ідей, емоційний вплив на громадян країни і спонукання їх до політичних дій, в яких зацікавлені політики-адресанти, тому їхнє мовлення спрямоване на зміну уявлень адресата про політичну реальність, тобто переконцентуалізацію політичного світу у свідомості слухачів [5, с. 26]. Однією з найважливіших комунікативно-прагматичних властивостей політичного мовлення, за винятком його комунікативної спрямованості, є персуазивність – вплив адресанта на адресата з метою переконання в чомусь [4, с. 25]. Маніпулятивний характер політичного дискурсу зумовлений, з одного боку, специфікою «онтологічного перенесення», а з іншого боку, жорсткою цільовою детермінацією всіх його компонентів, а реалізується за рахунок мовних засобів дискурсу. Дослідник мовних і мовленнєвих тактик політичного дискурсу Жан Бодрійяр зазначав, що вони будуються не стільки на принципах примусу і спонукання, скільки на принципах спокуси [1, с. 299]. Луї Альтюсер розробив концепцію інтерпеляції, згідно з якою влада діє так, щоб індивід не відчував прямого підпорядкування агенту влади, а «втягувався» у владні відносини за допомогою своєрідних мовних «запитів».

До мовленнєвих засобів маніпуляції відносимо і промісиви, в яких даються обіцянки виконати бажані для адресата дії. Особливістю цього типу мовленнєвого акту є те, що суб'єкт пропозиції зазвичай тотожний мовцеві. У промісивних висловленнях можуть наводитися розрахунки і короткі виклади законопроектів, однак їх не можна вважати економічно обґрунтованими. Вони залишаються мовленнєвими актами для «прийняття на віру» [2, с. 22].

У мовленнєвому акті важливим є вибір промісиву адресантом задля реалізації власних інтенцій та відповідно до комунікативної ситуації, тому вважаємо доцільним класифікувати промісивні висловлення за семантичним відтінком промісиву на такі акти: 1) обіцянки; 2) гарантії; 3) запевнення; 4) клятви. Характерною особливістю **актів обіцянок** (*Я обіцяю; зобов'язуюся; даю слово*) є зобов'язання адресанта виконати бажану і важливу для адресата дію, переконати його в щирості своїх намірів, підтримати приємну тональність спілкування. Мовленнєвий акт обіцянки з предикатом «обіцяю» простежуємо у промові колишнього Губернатора Житомирської області Сергія Рижуча щодо скасування рішень про розробки родовищ ільменіт-титанових руд: *Я обіцяю, що на найближчій сесії обласної ради 21 березня фракція Партії регіонів, яку я очолюю, проголосує за скасування попереднього рішення для подальшого детального вивчення питання*. Промісив «зобов'язуюся» наявний у тексті присяги, виголошеної Г. Кернесом під час вступу на посаду Харківського міського голови 24 листопада 2010 р. на I сесії Харківської міської ради 6-го скликання: *Обязуюсь никогда не ставить личные*

интересы выше общественных, действовать исключительно в интересах территориальной общины города Харькова, всячески содействовать социально-экономическому и культурному развитию города. Володимир Дебой, колишній мер Житомира, у відеоролику «Даю слово» використовує однойменний промісив «даю слово» і навіть ним номінував відеострічку: *Я даю слово, що буду працювати разом з вами для того, щоб наше місто ставало кращим, для того, щоб ми всі пишалися містом Житомир.*

Акти гарантії (Я гарантую) адресант використовує, щоб запевнити адресата у тому, що він забезпечить успіх виконання того, що стверджує, для завоювання прихильності адресата. Так, прем'єр-міністр Російської Федерації Д. Медведєв 31 березня 2014 р. у діалозі із прем'єр-міністром АР Крим Д. Аксьоновим використав двічі промісив гарантію: *Я гарантую, що у нас буде исполнительская дисциплина на самом высоком уровне, и с крымчанами проблем у Правительстве Российской Федерации не будет. Это мы гарантируем.*

Акти клятви (Я клянуся; присягаюся) покликані донести впевненість адресанта до адресата щодо щирості сказаного, переконати його у достовірності висловлення, здійснити вплив на його почуття. Ці акти найчастіше фігурують при висловленні присяги, наприклад: *«Осознавая свою высокую ответственность, торжественно присягаю, что буду верно служить обществу и народу Украины, неуклонно придерживаться Конституции и законов Украины, способствовать воплощению их в жизнь, защищать права, свободы и законные интересы граждан, добросовестно выполнять свои должностные обязанности»*, – сказав Г. Кернес у цитованій вище присязі. З іншою ілюкативною функцією використав промісиви «обіцяю» та «клянуся» О. Ляшко у виступі на телеканалі 112-Україна 13 жовтня 2015 р.: *Я обіцяю, клянуся на цьому місці, що коли Радикальна партія прийде до влади, от перші реформи, які ми почнемо в судах і прокуратурі – розстріляємо десяток прокурорів і суддів. Я сам особисто це зроблю.*

Акти запевнення (Я запевняю) відображають бажання мовця переконати адресата в істинності наданої інформації, передати йому свою впевненість. Такий промісивний акт використав Віктор Янукович у заяві Президента України 11 грудня 2013 р. до опозиції: *Запевняю, що влада діятиме виключно в рамках закону і ніколи не вживатиме сили проти мирних зібрань.*

Проаналізувавши промісивні висловлення українських і російських політиків, ми виявили, що в сучасному політичному дискурсі адресанти здебільшого припускаються комунікативних девіацій в актах обіцянок, наприклад, простежуємо комунікативні девіації в обіцянці генерального прокурора України Юрія Луценка 2 червня 2016 р. в ефірі політичного ток-шоу «Право на владу»: *«За цей рік я зобов'язуюся: перше – серйозно масово «прочистити» людей в погонах, які живуть, як на іншій планеті – корупціонерів за посадою. Я це зобов'язуюся зробити за цей рік. І я вірю Петрові, що він це зробить. За цей рік я зобов'язуюся і ставлю таку задачу перед керівниками слідчих підрозділів – передати справу по Януковичу і його злочинному оточенню до суду. Я буду цього добиватися всіх сил. За цей рік я зобов'язуюся провести щонайменше декілька хвиль всеукраїнської зачистки мафіозних структур, які охопили людей. Вибачте, я не можу Вам сказати конкретні напрямки цього удару. Сьогодні мені повідомили, що декілька цікавих людей вже запросили закордонні*

паспорти. Я не буду говорити напрямок удару, я не буду називати прізвища. Але зобов'язуюся провести загальноукраїнські операції, які зможуть знайти винних у тому, що люди жєбріють, а влада залишається «кровосісами». Ось те, що я обіцяю за цей рік», – зазначив генпрокурор. Як бачимо, виступ Юрія Луценка рясніє комунікативними девіаціями. По-перше, політик весь час використовує синтаксичну конструкцію «я зобов'язуюся», що свідчить про наявність синтаксичних сигналів нещирості. Займенник «я» адресант використовує для підкреслення значущості власної особистості, а повторення промісиву «зобов'язуюся» вказує на маніпулятивний вплив на адресатів задля того, щоб викликати довіру. По-друге, простежуємо комунікативні девіації, пов'язані з порушенням прагматичних складників інтеракції, а саме девіації, спричинені порушенням максими кількості, адже повідомлення Ю. Луценка не достатньо інформативне – мовець каже, що «я зобов'язуюся провести щонайменше декілька хвиль всеукраїнської зачистки мафіозних структур, які охопили людей», і водночас говорить, що «я не можу Вам сказати конкретні напрямки цього удару. Сьогодні мені повідомили, що декілька цікавих людей вже запросили закордонні паспорти. Я не буду говорити напрямок удару, я не буду називати прізвища». Також зауважимо, що генпрокурор спочатку бере на себе зобов'язання виконати обіцянку за рік і потім перекладає це зобов'язання на іншу людину «Я це зобов'язуюся зробити за цей рік. І я вірю Петрові, що він це зробить».

Не завжди політики хочуть брати на себе зобов'язання виконати прохання адресата, тому вони можуть висловлювати непряму (приховану) відмову в промісивному висловленні, задля збереження «позитивного іміджу». 7 квітня 2016 р. у Санкт-Петербурзі в день медіа-форуму «Правда і справедливість» редактор обласної газети розповіла Володимирі Путіну історію ветерана Великої Вітчизняної війни: в роки війни льотчик пішов на таран ворожого літака, але був збитий над окупованою територією. Через це замість медалі «Золота Зірка» він отримав орден Червоної Зірки. Але ветеран не здається і до цього часу чекає свою головну нагороду. Чи отримає він її? На що Президент Російської Федерації відповів: *«Все дело в законе: за одно и то же событие не присваиваются несколько наград. Надо подумать, как сделать так, чтобы конкретный человек и общество в целом осознавало, что мы не забываем о героях. То, что сделали такие люди, не жалея здоровья и жизни, должно остаться в нашем сознании и быть соответствующим образом оценено. Я обещаю подумать, как это сделать»*. Політик навмисно використовує у висловленні комунікативні девіації (порушує максими кількості), адже його повідомлення не достатньо інформативне для адресата, бо у ньому немає обіцянки дати нагороду ветеранові. Та В. Путін обіцяє подумати про те, як це зробити, чим висловлює непряму (приховану) відмову.

В актах обіцянок досить часто політики порушують основні закони логіки: тотожності, суперечності, виключеного третього та достатньої підстави, що призводить до виникнення логічних девіацій у висловленнях. Прикладом логічних девіацій у промісивному висловленні є виступ мера Києва Віталія Кличка на каналі Hromadske.tv 15 листопада 2015 р.:

Кличко: *Ну, де там паркан? Покажіть, будь ласка.*

Ведучий: *Ну, зараз побачимо. Там є. Так. А де воно лежить? Щас. Так, так, так.*

К.: У мене прохання. Там якийсь паркан ржавий. Я ходив в дитячий садок, коли там цей паркан стояв. Я навіть не знав про його існування. Біля будинку нема ніяких парканів.

В.: Немає точно?

К.: Так. Біля будинку нема ніяких парканів.

В.: Ну, он же огорожена територія. Вихід на пляж, ні, на узбережжя. <...>

К.: Це не мій паркан. Я обов'язково беру зобов'язання проговорити з людьми. Якщо там паркани є, на якій підставі ці паркани стоять.

Як бачимо, у промісивному висловленні політик порушує закон суперечності, адже не можуть бути одночасно істинними судження: «Біля будинку нема ніяких парканів», «Це не мій паркан». Віталій Кличко стверджує, що «якийсь паркан ржавий. Я ходив в дитячий садок коли там цей паркан стояв», тобто політик говорить, що паркан був, і в наступній фразі заперечує це «Я навіть не знав про його існування. Біля будинку нема ніяких парканів». А після показаного відео, де чітко видно будинок мера, огорожений парканом, В. Кличко заперечує, що це його паркан: «Це не мій паркан». Закон суперечності говорить, що «з двох суджень, із яких одне заперечує те, що стверджує в другому, одне неодмінно хибне» [3, с. 98]. Можемо стверджувати, що фраза В. Кличка «Біля будинку нема ніяких парканів» є хибною, адже паркан там є, тому в промісивному висловленні мера Києва, окрім логічних девіацій, наявні комунікативні девіації, спричинені порушенням максими якості через уживання політиком прагматичних сигналів нещирості.

Висновки. Отже, у промісивних мовленнєвих актах політик-адресант у всіх випадках виступає як гарант реальності обіцяного. Для здійснення успішного комунікативного акту адресантові важливо ретельно підготувати виступ і слідкувати за мовленням, адже інколи мовець може бути нездатним адекватно висловити сенс свого послання і, бажаючи передати одне, мимоволі може говорити зовсім інше, що призводить до виникнення комунікативних девіацій у висловленні та неуспішності комунікації. Вищенаведені приклади ілюструють наявність комунікативних девіацій у мовленні політиків саме через порушення максимум успішного спілкування Г.П. Грайса, основних законів логіки та умов щирості. Ці порушення роблять висловлення неефективним і створюють певні перешкоди у досягненні комунікативної мети, а отже, і успішного перебігу інтеракції. Перспективу подальших досліджень вба-

чаємо в аналізі комунікативних девіацій в інших типах промісивних висловлень.

Література:

1. Бодрийяр Ж. Соблазн / Ж. Бодрийяр. – М. : Ad Marginem, 2000. – 319 с.
2. Джинджолия Г. Речевые стратегии современного политического дискурса / Г. Джинджолия // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка – 2010. – № 20 (207). – Ч. II. – С. 17–23.
3. Жеребкін В. Логіка : [підручник для студ. юрид. спец.] / В. Жеребкін. – К. : Знання, 2006. – 255 с.
4. Чернявская В. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия : [учеб. пособие] / В. Чернявская. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 136 с.
5. Чудинов А. Спортивная метафора в современном российском политическом дискурсе / А. Чудинов // II Вестник ВГУ. Сер. лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2001. – № 2. – С. 26–31.
6. Шейгал Е. Семиотика политического дискурса : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык», 10.02.19 «Теория языка» / Е.И. Шейгал. – Волгоград, 2000. – 431 с.
7. Шейгал Е.И. Структура и границы политического дискурса / Е.И. Шейгал // Филология – Philologica. – 1998. – № 14. – С. 22–29.

Прус Л. В. Коммуникативные девиации в актах обещаний украинских и российских политиков

Аннотация. В статье рассмотрены эксплицитные промиссивные речевые акты в политическом дискурсе. Классифицированы промиссивные высказывания по семантическому оттенку промиссива. Осуществлен комплексный анализ коммуникативных девиаций в актах обещаний украинских и российских политиков.

Ключевые слова: коммуникативная девиация, промиссив, акт обещания, акт гарантии, акт заверения, акт клятвы, адресант, адресат, политический дискурс.

Prus L. Communicative deviations in the promissive acts by the Ukrainian and Russian politicians

Summary. The article examines the promissive explicit speech acts in the political discourse. Promissive expressions have been classified by the semantic shade of the promissive. The article gives a detailed analysis of communicative deviations in the promissive acts by the Ukrainian and Russian politicians.

Key words: communicative deviation, promissive, promissive acts, guarantee acts, assurance acts, oath acts, addresser, addressee, political discourse.